

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТЕРИТОРІЇ

Відображено сутність поняття сталий розвиток, обґрунтовано значення еколого-економічної безпеки для забезпечення сталого розвитку економіки країни, виділено основні її елементи та досліджено взаємозв'язок між ними. Обґрунтовано необхідність трансформації принципів і механізму переходу країни на модель сталого розвитку відповідно до вимог еколого-економічної безпеки.

Постановка проблеми. Сучасний етап економічного розвитку суспільства характеризується посиленням процесів екологічних порушень, ростом рівня індустріалізації, домінуванням природоємних областей та застарілих технологій. В цих умовах питання еколого-економічної взаємодії викликають турботу як на національному так і на глобальному рівнях. Однак, незважаючи на зростання актуальності та посилення значущості даних проблем, в Україні до цих пір відсутня концепція сталого розвитку, законодавчо не визначений перелік індикаторів оцінки еколого-економічних та соціальних систем, що обумовлює необхідність розробки та впровадження інструментарію визначення рівня еколого-економічної безпеки держави та її регіонів.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням проблем переходу країни на модель сталого розвитку займалися вітчизняні та зарубіжні вчені: О.Ф. Балацький, Л.Г. Мельник, Т.П. Галушкіна, З.В. Герасимчук, Б.М. Данилишин, І.М. Потравний, Є.В. Хлобистов, О.А. Веклич, С.К. Харічков та ін. Однак подальшого розвитку потребують питання пов'язані з визначенням сутності та принципів сталого розвитку, дослідженням взаємозв'язку між рівнем еколого-економічної безпеки регіону та станом навколишнього природного середовища.

Результати дослідження. Рушійною силою переходу країни на модель сталого розвитку є розробка та розвиток категоріального апарату поняття «сталий розвиток» та наявність єдиного підходу до розуміння його суті та змісту. Однак на сьогоднішній день в економічній науці виділяють більше 60 визначень даного поняття, котрі характеризують окремі цілі переходу країни на модель сталого розвитку: збереження біорізноманіття, збереження природних ресурсів, досягнення рівноваги між економічною діяльністю та навколишнім середовищем, підвищення якості життя суспільства.

Уперше дане поняття ввів голова Міжнародної комісії з питань екології та розвитку ООН Гру Харлем Брутланд у 1987 році. На його думку сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Уже в 1992 році на 2-й Конференції ООН з навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро було сформульовано та задекларовано у документі «Порядок денний XXI століття», або «Програма 21» основні положення стійкого розвитку.

На сьогоднішній день дане поняття характеризується значною різноманітністю. Так, Л.С. Гринив під сталим розвитком розуміє процес, що забезпечує функціонування територіально системи з заданими параметрами в певних умовах, протягом необхідного проміжку часу, та веде до гармонізації факторів виробництва та підвищення якості життя сучасних та майбутніх поколінь в умовах збереження та поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища [3]. За М.Ф. Глазовським сталий розвиток – це багаторівнево-ієрархічно керований процес еволюційного розвитку природи і суспільства (при масовій і усвідомленій участі населення), мета якого – забезпечити здорове, продуктивне життя в гармонії з природою нинішньому і майбутньому поколінням на основі охорони і збагачення культурної та природної спадщини [2]. Д. Девуїст стійкий розвиток розуміє як багатовимірну концепцію, яка може бути усвідомлена через підхід, що передбачає соціальну частину як об'єкт управління, екологічну – як обмеження, економічну – як інструментарій [4].

Як видно із наведених визначень, вчені переважно акцентують увагу на одній із складових сталого розвитку (соціальной або економічній). Лише незначна частка науковців займається дослідженням екологічної складової розвитку регіону, результатом чого є суттєве погіршення стану навколишнього природного середовища за всіма показниками і як наслідок економічного розвитку країни в цілому.

Крім того, на думку деяких науковців, однією з проблем у процесі формування принципів та засад сталого розвитку як ключового імперативу функціонування економіки є внутрішня суперечність поняття «сталий розвиток». Відповідно до Нового тлумачного словника української мови сталий – це той, який: 1) зберігає той самий склад, розмір, форму, величину тощо; 2) не припиняється, не переривається, триває весь час; 3) протягом тривалого часу не змінюється [7]. З іншого боку, *розвиток* означено як процес переходу чогось з одного стану в інший, досконаліший: сприяти виникненню або підсиленню чого-небудь; давати можливість чому-небудь зростати, міцніти; надавати великого розмаху чому-небудь, сприяти збільшенню, розширенню чогось, удосконалювати. Тобто головною характерною рисою є зникнення старого і поява нового; «процес переходу з одного стану в інший, більш досконалий, перехід від старого якісного стану до нового, більш високого, від простого до складного, від нижчого до вищого [9, с. 190]. Таким чином, словосполучення «сталий (стійкий, стабільний) розвиток» є поєднанням протилежних за змістом понять.

Основними цілями стійкого розвитку відповідно до [6] є стійке зростання, охорона навколишнього середовища, благоустрій населення, соціальна справедливість, ефективне використання природних ресурсів, стабілізація чисельності населення, збереження та розвиток інтелектуального потенціалу

країни, міжнародне співробітництво. Таким чином концепція сталого розвитку з'явилась в результаті поєднання трьох точок зору: економічної, соціальної та екологічної.

Критерії сталого розвитку відповідно з урахуванням чотирьох підходів до розуміння його сутності (еколого-центричний, соціо-центричний, економіко-центричний та соціо-еколого-економіко-центричний) наведені в табл. 1 [1].

Таблиця 1

Основні підходи до визначення сутності сталого розвитку

Критерії\ Підходи	Еколого-центричний	Соціо-центричний	Економіко-центричний	Соціо-еколого-економікоцентричний
Стратегія розвитку	Скорочення темпів економічного зростання, стабілізація чисельності населення	Запровадження інноваційного типу господарства	Нарощення темпів економічного зростання як ресурсної бази забезпечення соціальних та екологічних потреб	Збалансований розвиток соціуму, економіки та екології
Основний критерій	Збереження здоров'я усієї екосистем	Розширення можливостей інноваційної економіки, розвиток людського капіталу	Зростання ВВП, технічний прогрес	Спрямування людського інтелекту на утвердження гармонійного співіснування економіки та екології
Ставлення до природних ресурсів	Збереження природних ресурсів	Рациональне використання природних ресурсів	Орієнтація на економічне зростання за рахунок експлуатації природних ресурсів	Рациональне використання та збереження природних ресурсів шляхом використання альтернативних джерел
Рівень екологізації	Екологізація економіки за мінімального використання природних ресурсів, запровадження екостандартів	Екологізація соціально-економічного розвитку, формування екологічної свідомості	Поступова екологізація економіки	Рівновага екологічних, соціальних та економічних пріоритетів
Методи	Переважаю	Переважаю за	Переважаю за	Економічні

Критерій\ Підходи	Еколого-центричний	Соціо-центричний	Економіко-центричний	Соціо-еколого-економікоцентричний
реалізації	адміністративні	допомогою ринкових інструментів	допомогою ринкових інструментів	інструменти, поєднання державного та ринкового механізмів
Концепції екологізації	Охорони навколишнього природного середовища, світового розвитку, «нульового росту», «економічно стабільного стану», екотопії ін.	Інноваційного розвитку Й. Шумпетера, Ф. Перру, ноосферної цивілізації В. І. Вернадського, ін.	Фронтальної економіки, якісного зростання, модифікованого росту, неокласичні теорії економічної рівноваги, теорія Саймона Кузнеца, ін.	Сталого розвитку

Однак незважаючи на неузгодженість підходів до розуміння сутності сталого розвитку на сучасному етапі важливе значення має усвідомлення людством необхідності переходу до еколого-економічного розвитку, що має на меті збереження природно-ресурсного потенціалу країни і забезпечення збалансованого розвитку природи і суспільства. Важливе місце в цьому процесі відіграє наявність ефективної державної політики в сфері охорони навколишнього природного середовища. Одним із показників, що характеризує ефективність екологічної політики держав світу є індекс екологічної ефективності (EPI від англ. Environmental Performance Index) розроблений центром екологічної політики та права при Єльському університеті. Як свідчать дані наведені в табл. 2 Україна займає 102 місце серед 132 країн світу за ефективністю екологічної політики. Найнижчий рейтинг вона має на показником забруднення повітря (вплив на екосистеми), що свідчить про необхідність негайного перегляду політики в галузі охорони навколишнього середовища.

Таблиця 2

Місце України за індексом EPI впродовж 2002-2012 рр.

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2012
Індекс екологічної ефективності	90	86	88	102	103	102	103	101	102	102
Стан навколишнього середовища	57	56	56	57	59	59	59	59	61	61

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2012
Життєздатність екосистеми	103	107	105	117	117	118	117	115	115	115
Хвороби спричинені екологічною ситуацією	60	62	60	60	60	58	57	58	60	60
Забруднення повітря (вплив на людство)	60	61	61	63	62	62	62	62	62	62
Якість води (вплив на людство)	50	49	50	49	51	52	53	53	53	53
Забруднення повітря (вплив на екосистему)	111	116	115	112	112	112	112	112	112	112
Якість води (вплив на екосистему)	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94
Біорізноманіття і середовище проживання	86	86	86	87	87	87	88	88	88	88
Сільське господарство	87	88	87	78	81	86	87	86	87	87
Лісове господарство	49	51	51	50	52	54	53	49	47	47
Рибальство	76	66	91	72	83	83	83	83	83	82
Зміна клімату	117	118	114	116	115	115	115	107	107	107

Нині погіршення екологічної ситуації стає одним із головних чинників, що впливає на здоров'я і добробут цілих країн і народів, поглиблює збіднення населення, нерівномірність розвитку регіонів. Однак сформовані економічні умови і накопичені екологічні проблеми виступають перешкодою для здійснення політики сталого розвитку. Рішення названих проблем вимагає формування комплексних регіональних програм з чітко визначеними інструментами і методами впливу. Вплив економічного розвитку на стан навколишнього природного середовища априорі є деструктивним у зв'язку з об'єктивною необхідністю вторгнення в природний хід процесів в екосфері для забезпечення життєво необхідних (хоча б і мінімальних) потреб людей. В той же час підняття рівня економічного розвитку означає не тільки посилення техногенного навантаження на природу, але і можливість упровадження ресурсозберігаючих і екологічнобезпечних технологій,

удосконалення систем контролю і попередження екологічних катастроф, підвищення загальної екологічної грамотності населення. Отже, не стільки самі по собі економічний розвиток і економічне зростання впливають на стан НПС, скільки їхні напрями і способи забезпечення [11].

Забезпечення стійкого зростання машинобудівних підприємств, стабільності результатів їх діяльності, досягнення цілей, що відповідають інтересам власників і суспільства в цілому не можливі без розробки й проведення самостійної стратегії, що в сучасній економіці визначаються наявністю ефективної системи їх економічної безпеки, адже належний стан економічної безпеки є важливим бар'єром на шляху негативного впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства.

Методичний підхід до визначення величини екологічного сліду як результату антропогенного навантаження на довкілля та порівняння його із потенційними можливостями планети був розроблений М. Вакернагель з колегами. Вони розглядали екологічний слід як земельну ділянку, необхідну для отримання потрібної кількості ресурсів (зерна, продовольства, деревини, риби, площ під міську забудову тощо) і «перероблення» викидів (насамперед діоксиду вуглецю). Дану концепцію було презентовано на Всесвітній раді місцевих екологічних ініціатив (*International Council for Local Environment Initiatives – ICLEI*) у 1997 р. Розроблений М. Вакернагелем показник [13] і математичні методи його вимірювання пізніше були застосовані Всесвітнім фондом дикої природи (*World Wide Fund for Nature*). Кожні півроку у «Звіті про живу планету» (*Living Planet Report*) Фонд публікує дані щодо величини екологічного сліду для 150 країн (рис. 1) [14].

Економіст Г. Дейлі запропонував три простих правила, що дозволяють визначити межі стійкості (сталості) для потоків сировини та енергії:

- для відновлюваних ресурсів (грунту, води, лісів, риби) швидкість використання не може перевищувати швидкість їх самовідновлення;
- для невідновлювальних ресурсів (викопних видів палива, руд з високим вмістом металів й інших сполук, ґрунтових вод) швидкість споживання не може перевищувати швидкості, з якою для заміщення невідновлювального ресурсу може використовуватися інший, відновлювальний, ресурс;
- для забруднювачів швидкість виникнення не має перевищувати швидкості його розпаду, поглинення або перероблення середовищем без шкоди для відповідного стоку [12].

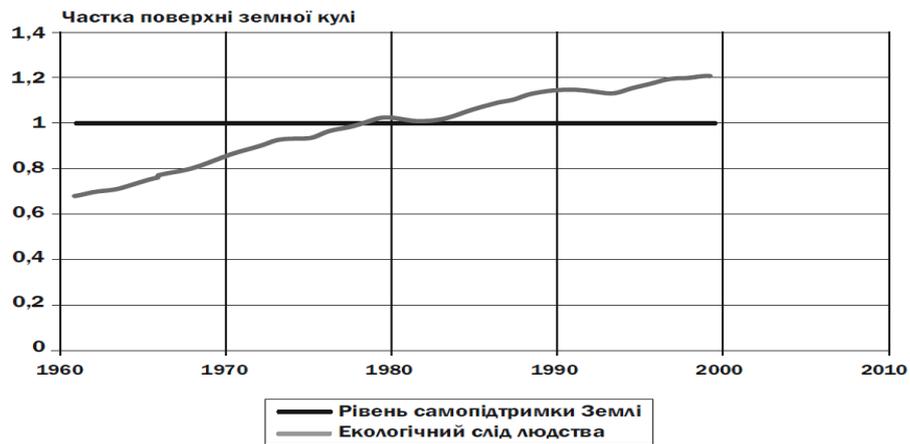

Рис. 1. Динаміка зростання екологічного сліду людства

В процесі забезпечення екологічної безпеки регіону важливе місце займають екологічні чинники природного й техногенного походження, до яких належать такі індикатори як втрата людського життя та здоров'я, економічні збитки та втрати відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів країни. Важливим індикатором екологічних проблем техногенного походження є надзвичайні ситуації, що сталися, а також ризик потенціальних надзвичайних ситуацій техногенного походження у середньостроковій перспективі (десять років).

Врахування особливостей та сутності екологічної безпеки зумовлює необхідність реалізації політики сталого розвитку базуючись на наступних принципах: визнання життєвих сил людини, родини, етносу, суспільства, нації, держави як найвищої цивілізаційної цінності, розвиток яких належить до національних інтересів; визначення сталості розвитку суспільства, держави та регіонів як процесу якісних змін на основі використання інтелектуального потенціалу; формування філософських орієнтирів суспільства на основі культурних, історичних, духовних та моральних цінностей як елементів інтелектуального потенціалу; захист інформаційного середовища від надмірного іноземного втручання та нав'язування чужоземних цінностей як елемент збереження національної ідентичності та самобутності; екологічне відродження природних об'єктів, ландшафтів як середовища існування і доміанти життя, скорочення техногенного навантаження на них; реалізація стратегій національної та державної безпеки як стратегічних цілей розвитку суспільства. Сталий та гармонійний розвиток регіонів на основі моделі інтелектуально-інноваційного типу необхідно розглядати як основну стратегію економічної безпеки України у її геополітичному, європейському та національному вимірах.

Висновки. Процес інтеграції до європейського простору потребує участі України в проектах та заходах міжнародного співтовариства з попередження та зменшення негативних наслідків реалізації екологічних загроз регіональній безпеці, впровадження нових методів та підходів до підвищення ефективності державної політики захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій різного походження, використання досвіду

розвинених країн світу. Як наслідок важливим завданням державної регіональної політики у сфері функціонування на засадах сталого розвитку є забезпечення гарантованого рівня еколого-економічної безпеки, що відповідає рівню розвинених країн світу.

SUMMARY

The essence of the concept of sustainable development is shown, the importance of ecological and economic security for the sustainable development of the national economy is justified, its main elements are distinguished and the relationship between them is investigated. The need for transformation of the principles and mechanism of the country's transition to the model of sustainable development in accordance with the requirements of environmental-economic security is justified.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Вахович І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації: монографія / І.М. Вахович; Луцький держ. технічний ун-т. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 496 с.
2. Глазовский Н.Ф. Цели, возможности и механизмы устойчивого развития на разных уровнях природно-социальных систем / Н.Ф. Глазовский // Переход к устойчивому развитию: глобальный, региональный и локальный уровни. Зарубежный опыт и проблемы России. – М.: Издательство КМК, 2002. – 444 с.
3. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: Монографі. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2001. – 240 с.
4. Девуйст Д. Измерение и оценка устойчивого развития на локальном уровне / Д. Девуйст // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організації виробництва, 2002. – № 1–2. – С. 63–75.
5. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибики, О.Г. Тодор / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К. Либідь, 2001. – 224 с.
6. Комплексная программа реализации на национальном уровне решений, принятый на Всемирном саммите по устойчивому развитию на 2003-2015 г., утвержденная постановлением Кабинетом Министров Украины от 26 апреля 2003 г. №634 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rada.kiev.ua>
7. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах / Укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпущко / Т. 3. – К. : В-во «Аконіт», 2003. – 862 с.
8. Потапенко В.Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки»: монографія / В.Г. Потапенко; [за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова]. – К.: НІСД, 2012. – 360 с.

9. Словарь современного русского литературного языка / Под ред. М. В. Медведева. – Т. 12. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 1075 с.
10. Стецюк К.В. Поняття «сталий / збалансований розвиток» в сучасному еколого-педагогічному дискурсі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://almamater.lnpu.edu.ua/magazines/elect_v/nn14/11skvsed.pdf
11. Харламова О.В. Теоретичні основи управління екологічною безпекою техногенно навантаженого регіону/ О.В. Харламова, М.С. Мальований, Л.Д. Пляцук // екологічна безпека №1/2012 (13). – С. 9-12.
12. Daly H. Toward Some Operational Principles of Sustainable Development // Ecological Economics. – 1990. – Vol. 2. – С. 1-6.
13. Wackernagel M. Tracking the Ecological Overshoot of the Human Economy // Proceedings of the Academy of Science. – 2002. – Vol. 99; №14. – С. 9266-9271 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.142033699.
14. World Wide Fund for Nature: Living Planet Report – 2002. – Gland, Switzerland: WWF, 2002.

Надійшла до редколегії 2 грудня 2013 р.